

ПРАВОВА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ У БОРОТЬБІ З ОПОЗИЦІЙНИМИ ПАРТІЙНИМИ УГРУПОВАННЯМИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ СТАНОВЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ (ПЕРША ПОЛОВИНА 1920-Х РОКІВ).

В статті, на основі широкої історіографічної бази та матеріалах Державних архівів аналізуються історико-правові аспекти раннього тоталітаризму, що закріпив дискримінацію політичної опозиції та безальтернативну диктатуру правлячої партії.

Ключові слова: *ранній тоталітаризм, політичні партії, правова система.*

Новітня історія Української держави містить багато цікавих, але й водночас драматичних сторінок історії партійно-політичних процесів періоду раннього тоталітаризму. На сучасному етапі формування громадянського суспільства, невід'ємною частиною якого є багатопартійна система, актуалізують питання вивчення та аналізу трансформації політичного життя країни в переломні моменти її розвитку. До яких відноситься й період становлення тоталітарної системи початку 20-х років ХХ сторіччя.

Метою даної статті є аналіз правової політики офіційної влади, направленої на встановлення політичної диктатури більшовицької партії в період раннього тоталітаризму.

Радянські історики через ідеологічний тиск не могли підійти до вказаної теми об'єктивно, роблячи наголос на остаточній перемозі більшовиків та марксистської ідеології. Здобуття Україною незалежності призвело до значної активізації науковців у вивченні окресленого питання. Значним внеском в розробку проблем, пов'язаних з темою статті внесли праці В. Ченцова [1], М. Шитюка [2]. В них розкриваються причини виникнення сталінського тоталітарного устрою як в країні в цілому, так і на регіональному рівні. Проблеми становлення монопартійної системи в період розбудови Радянської держави аналізує в своєму дослідженні науковець Р. Ветров [3]. Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих

праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження періоду раннього тоталітаризму, вивчення різноманітних аспектів проблематики.

Захопивши владу більшовики намагалися закріпити та посилити власний режим. В цілому, основні елементи радянської політичної системи сформувалися наприкінці громадянської війни. До них можна віднести керівну роль партії в системі державного управління, жорстку централізацію суспільства, воєнізований тип побудови та керування органами влади, утвердження концепції партійної диктатури. Наряду з цим В. Ленін неодноразово заявляв, що диктатура пролетаріату може реалізовуватися не інакше, як через його авангард. Тому, здійснивши захоплення влади у жовтні 1917 року, більшовики з перших днів взяли курс на однопартійну систему, забезпечити цей процес законодавчо повинне було радянське право.

В цей час основними джерелами радянського права стають декрети Всеросійських з'їздів Рад, ВЦВК, ВРК, ВНК, накази народних комісарів, акти місцевих рад, циркулярні розпорядження органів державної влади.

З листопада 1917 року більшовики та їх тодішні союзники - ліві есери запроваджують політику державного переслідування політичних партій, що знаходились на антирадянській платформі, розглядаючи всі несоціалістичні партії як «буржуазні» та «контрреволюційні». Під заборону підпа-

дають такі конституційно-демократичні сили, як партія кадетів. Тогочасні декрети Ради народних комісарів «Про арешт вождів громадянської війни проти революції», інструкції «Про революційний трибунал...» офіційно вводять тенденційні терміни «революційної необхідності», «ворог народу» та інші [4].

Зараховуючи альтернативні партії до лав «активних контрреволюціонерів» органами ВНК видаються відповідні правові постанови. Так, 28 жовтня 1920 р. Ф. Дзержинський візує наказ «Про попередження білогвардійського повстання». Перші слова якого вказують на головних ворогів радянської влади: «Міжнародна буржуазія спільно з її російськими та іноземними агентами: правими та лівими есерами, поляками, меншовиками, анархістами та іншими бандитами не відмовляється від думки скинути Радянську владу шляхом підризу її з середини для здійснення своїх паразитичних та підлих планів...». ВНК, як активному борцю з контрреволюцією, необхідно невідкладно прийняти до виконання цілий ряд заходів. Серед них: «Негайно приступити до арештів всіх контрреволюціонерів, по відношенню до яких є інформація наступного характеру: активні члени партії правих та лівих есерів, монархістів, кадетів, меншовиків та анархістів...»[5].

Домінуючу роль в правовому утвердженні радянського тоталітаризму зіграла концентрація влади в руках правлячої партії. Після Жовтневого перевороту лідери більшовиків неодноразово заявляли про перемогу пролетарської революції, внаслідок якої влада перейшла в руки робітничого класу, що це «необмежена ніякими законами» діюча «спираючись на насильство та підтримку всіх трудящих» диктатура пролетаріату, функціонуюча в форматі Рад. Якщо в організації системи Рад, їх діяльності на початку 1918 року приймали участь ліві есери та частина партії меншовиків, то 14 червня 1918 року, коли радянська влада закріпилася в більшості районів, ВЦВК виключив з Рад всіх рівнів меншовиків та есерів. А після 6 липня, мотивуючи есерівським повстанням, були виключені з Раднаркому представники і лівих есерів.

18 липня 1921 р. за підписом Ф. Дзержинського виходе розпорядження до

низових чекістських відділів з намаганням підготувати обґрунтування для остаточного виключення меншовиків із Рад. Альтернативні позиції соціал-демократів на суспільні процеси трактується, як: «висловлення глядачів та помічників розрухи, хаосу та підбурювачів нового Кронштадту» [6].

Посилення боротьби з есерами та меншовиками вимагала Резолюція Пленуму ЦК РКП (б) від 28.12.1921. На підставі доповіді з окресленого питання Ф. Дзержинського, було прийнято рішення: «Вирішити питання направлення до Верховного трибуналу членів ЦК партії соціалістів-революціонерів, справи меншовиків передавати на розгляд Комісії Політбюро ЦК РКП(б) у складі товаришів Дзержинського, Каменєва, Сталіна»[6].

Якщо в перші роки Радянської влади в партії допускався певний демократизм, викладення різних думок на соціалістичне будівництво, то X з'їзд РКП(б) у 1921 році продемонстрував непримиримість більшовицьких лідерів до інакодумства. Резолюція «Про єдність партії», забороняла будь-яку фракційну діяльність, перетворюючи ідеологію більшовизму в панівну. Кронштадтське повстання, що відбувалося в цей час під гаслами «Ради без більшовиків» мотивувало В. Леніна на оприлюднення в своєму виступі трьох «уроків Кронштадту». Якщо перший стосувався відносин з селянством, то другий з них вимагав посилити боротьбу проти меншовиків, соціалістів-революціонерів, анархістів та інших опозиційних сил з метою їх повної ізоляції від народних мас [7].

Головні завдання соціально-політичного розвитку країни періоду раннього тоталітаризму знайшли своє законодавче відображення в Конституціях Української соціалістичної радянської республіки, ухваленої ВЦВК 14 березня 1919 року, другої Конституції УСРР від 15 травня 1925 року та Конституції СРСР 1924 року. В них радянська влада оголошувалась «владою перемігшого пролетаріату та трудового селянства», а експлуататорські класи, до яких відносились й представники опозиційних партійних утворень, позбавлялися політичних та багатьох громадянських прав. В першу чергу це стосувалося права обирати та бути обраним до органів державної влади. Послідовно втілюючи в життя класову теорію, правляча партія відсторонювала будь-який «ідеологічно

ненадійний елемент» від важелів державного управління. Слід відзначити, що вказані Конституцію визначали лише загальні категорії громадян, позбавлених виборчих прав, а в практичному житті діяльність влади на місцях регламентувалась численними інструкціями.

Так, інструкція Ф. Держинського надіслана до місцевих структурних підрозділів ДПУ 22 березня 1923 року щодо боротьби з меншовиками вимагала: «Одне з головних завдань сьогодення – обеззброїти меншовиків». Для цього формулювався цілий ряд заходів, необхідних для реалізації по лініях партійній, радянській та Державного політичного управління.

В Наказі ВНК про каральну політику чекістських органів від 8 січня 1921 року, разом з констатацією перемоги в громадянській війні та відсутності небезпеки буржуазного перевороту, головними потенційними ворогами називаються представники опозиційних партій. Зокрема йдеться: «Що нам загрожує на контрреволюційному фронті? Антантівське шпигунство, терористичні акти та підпільна організація правих есерів, яка намагається використати неврожай та голод в селі, спровокувати та об'єднати повстання куркулів... Всіх підозрюваних, котрі можуть прийняти участь в активній боротьбі, безпартійних офіцерів, або осіб право- есерівського, меншовицького, махновського та тому подібного толку слід тримати на обліку, виявляти та перевіряти...» [8].

Для посилення боротьби з політичним та національно-визвольним опозиційним рухом, що кваліфікувався як державний злочин проти більшовицької влади, було прийнято спільну постанову ВУЦВК та Раднаркому. Відповідно до неї повітові політичні бюро виділялися в самостійні відділи повітових виконкомів. Низові карально-репресивні органи виконували тільки слідчі функції і правом винесення вироку не користувалися. Після завершення розслідування справи передавалися ними по підсудності. Уся робота політбюро здійснювалася не на підставі законів, а згідно з особливою інструкцією, розробленою ВУНК, спільно з наркоматами юстиції та внутрішніх справ, про зміст якої знали тільки керівники карального апарату [9].

Утвердженню єдиної ідеології та однопартійної системи влади сприяла державна монополія на інформацію, котру більшовики ввели з перших днів приходу до влади. Як підкреслював В. Ленін: «Свобода друку в

Радянській країні є свободою політичної організації буржуазії та її вірних слуг – меншовиків та есерів... Ми самогубством закінчувати не збираємось, тому такого ніколи не зробимо». Через це головна увага приділялась контролю над періодичною пресою. Декретами Раднаркому були закриті ліберальні, право- соціалістичні газети та журнали кадетів, есерів, меншовиків та інших опозиційних сил. Над всіма іншими виданнями була встановлена жорстка цензура. Так, 22 березня 1922 року Політбюро ЦК ВКП(б) приймає постанову «Про військово-політичну цензуру органами ДПУ» [10]. Це призвело до перетворення друкованих органів у об'єкт цілеспрямованого та жорсткого управління, перетворення її в агітаційний рупор більшовицької партії.

26 травня 1922 року Політбюро приймає постанову «Про білогвардійську літературу». За якою члени Політбюро зобов'язуються виділяти 2-3 години на тиждень для перегляду некоммуністичної літератури, преси. Відповідальним від ДПУ за процес її збору призначався заступник начальника Секретного відділу, колишній есер Я. Агранов. Вже 30 травня 1922 року він буде доповідати Політбюро про необхідність закриття всіх приватних видавництв «перетворених на організаційні центри антирадянської інтелігенції, навколо яких гуртуються залишки меншовиків, есерів та інших контрреволюційних партій» [11].

У 1922 році приймається перший Карний Кодекс РРФСР, на основі якого робиться кодифікація інших союзних республік. 58 стаття, в Українській СРР їй відповідала 54 стаття, визначались термінологія та протидія контрреволюційній діяльності. Зокрема, контрреволюційними визнавалися дії, направлені на підрив, послаблення влади робітничо-селянських рад, політичних та національних завоювань пролетарської революції. Загалом він налічував 17 «контрреволюційних статей», у 12 з яких передбачали вищу міру покарання [12].

Передував прийняттю Кодексу Загальноросійський з'їзд діячів юстиції в січні 1922 року. Виступаючи на ньому голова Президії ВЦВК М. Калінін вказав: «В перші моменти революції ключовим фактором права є збройна боротьба, наступна стадія – це надзвичайні органи, котрі закріплюють завойовані права. Тільки після цього увага може бути звернена до органів юстиції, котрі встановлюють законність на основі нового права». Доповідач професор М. Рейснер вважав, що ідеалом правового фундаменту

Радянської республіки є диктатура пролетаріату, як головний момент організації системи Рад. Наголошував на недопустимості участі в процесах правового будівництва будь-яких антирадянських елементів – меншовиків, есерів, анархістів, колишніх монархістів та білогвардійського елемента [13].

В лютому 1923 року до ДПУ надходить секретний циркуляр, схвалений В. Леніним, де питання ув'язнення й ліквідації представників альтернативних політичних сил ставляться на «наукову» основу, визначаються певні категорії потенційно небезпечного населення. Серед яких на першому місці (загалом їх шість) йдуть члени альтернативних політичних партій і організацій, далі колишні члени монархічних спілок і організацій, третіми - колишні члени дореволюційних політичних партій.

В березні 1923 року Політбюро ЦК РКП(б) в руслі ленінського циркуляру приймає постанову «Про меншовиків». Згідно якого меншовики повинні бути вилучені з усіх державних, професійних та кооперативних установ, де вони мають можливість спілкуватися з пролетаріатом. Дати директиву судовим органам притягати за розповсюдження чи зберігання меншовицької літератури до відповідальності згідно Карного кодексу за статтею: контрреволюційна діяльність. Створеній партійній комісії, до складу якої увійшли В. Молотова, М. Бухарін, Й. Уншлихт доручалося провести в життя політику суворої дисциплінарної відповідальності до місцевих партійних керівників, якщо в їх апарати влаштовані навіть поодинокі меншовики [14].

В. Молотовим направлена шифрограма до ЦК КП(б)У з вимогою надати відповідь, як в Україні виконується рішення Політбюро ЦК РКП (б), які здійснені заходи та скільки меншовиків заарештовано.

15 листопада 1923 року затверджено положення про ОДПУ. А 18 березня 1924 року на доповнення до Колегії ОДПУ створюються Особлива нарада, перетворена на орган позасудового переслідування. Постанова ЦВК СРСР від 31 жовтня 1924 року «Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і

союзних республік» узаконювала заслання на строк від 3 до 10 років «соціально небезпечних» громадян. Пояснювалося, що для вирішення питання про висилку не обов'язкове здійснення якогось злочину. Члени опозиційних партій класифікувалися, як правило, елементом не належним до класу трудящих, здійснюючих антирадянську діяльність внаслідок своїх класових звичок, поглядів чи інтересів.

Для ефективної роботи по боротьбі з опозиційними силами ОДПУ створило систему контролю за настроями населення. В радянських установах і на підприємствах організовувались «бюро сприяння органам ДПУ на місцях». Вони діяли «конспіративно в умовах мирного часу». Члени «бюро сприяння» займалися збиранням відомостей про всякого роду «явища антирадянського характеру», виявляли «контрреволюційний елемент», при виявленні повідомляли уповноваженого губернського відділу ДПУ для взяття на облік, а в міру необхідності – «для притягнення до відповідальності». Членам «бюро сприяння» належувало підписуватись фіктивними прізвищами [15].

Таким чином, аналіз правової політики більшовицької партії відносно опозиційних сил дає підстави стверджувати, що головне завдання радянської влади: побудова тоталітарного суспільства, знайшло своє відображення в Конституціях УСРР та СРСР 1919 та 1924 років. Та в чисельних законодавчих рішеннях, директивах, циркулярах органів партійно-державної влади та силових структур. В них радянська влада позиціонувалася як «єдиний виразник інтересів робочого класу та трудового селянства», а альтернативні їй сили вважались експлуататорськими, контрреволюційними, антирадянськими. Внаслідок чого радянське право взяло курс на політичну дискримінацію, позбавлення громадянських прав, участі в роботі управлінських органів та будь-яких можливостей легальної діяльності політичній опозиції.

Список використаних джерел і літератури:

1. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. / Віктор Васильович Ченцов. - Тернопіль: Збруч, 2000. - 482 с.
2. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст./ Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон, 2001. – 532 с.
3. Ветров Р. І. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900-1925 рр.): Навч. посібник / Радій Іванович Ветров - Дніпродзержинський держ. технічний ун-т. — Дніпродзержинськ, 1997. — 112с.

4. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст./ Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон, 2001. – С. 48.
5. Державний архів Служби безпеки України (далі - ДА СБУ). - Спр. 425. - Арк. 8-9.
6. Бакунин А. В. Генезис советского тоталитаризма // Уральский исторический вестник.- 1994. - № 1. - С. 104-105.
7. В.И. Ленин и ВЧК: Сб. документов (1917–1922 гг.). М.: Политиздат, 1987. -С. 518.
8. ДА СБУ. - Спр. 254. - Арк. 12.
9. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст./ Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон, 2001. – С. 59-60.
10. Хаустов В.Н. Лубянка. Сталин и ВЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД. Январь 1922 - декабрь 1936. / Хаустов В. Н., Наумов В. П., Плотникова Н. С. - М.: Международный фонд «Демократия» , 2003.- С. 31-32.
11. ДА СБУ. - Спр. 423. - Арк. 10.
12. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст./ Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон, 2001. – С. 61.
13. Скрыпников А.В., Молодцов Э.В. Советская юстиция как основа тоталитарной системы // Евразийский юридический журнал. - 2011. - № 9 (40).- С. 37.
14. ДА СБУ. - Спр. 423. - Арк. 11.
15. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст./ Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон, 2001. – С. 62.

I. NIKOLAEV

LEGAL POLITICS OF BOLSHEVISTS IN FIGHT AGAINST OPPOSITION PARTY GROUPMENTS OF SOVIET UKRAINE IN THE PERIOD OF BECOMING OF TOTALITARIAN SYSTEM (FIRST HALF of 1920-X YEARS).

In this article, on the basis of broad bases of historiography and materials of the State archives are analyzed historical-legal aspects of early totalitarianism, which promote political discrimination of the political opposition and without alternatives dictatorship of the ruling party.

Key words: *Early totalitarianism, political parties, the legal system.*

И.Е. НИКОЛАЕВ

ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА БОЛЬШЕВИКОВ В БОРЬБЕ С ОППОЗИЦИОННЫМИ ПАРТИЙНЫМИ ГРУППИРОВКАМИ СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ ТОТАЛИТАРНОЙ СИСТЕМЫ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 1920-Х ГОДОВ).

В статье, на основе широкой историографической базы и материалах Государственных архивов анализируются историко-правовые аспекты раннего тоталитаризма, закрепляющего политическую дискриминацию политической оппозиции и безальтернативную диктатуру правящей партии.

Ключевые слова: *ранний тоталитаризм, политические партии, правовая система.*